

דרישבו

פרשת עקב, תשע"ח, מספר 1280

"צור צנה / לגוי אנה / חק תפלין ודיניהם"

אפרים חזן

פייטוניות לשבתות השוטפות במשך השנה, וריכוזו מאמציהם בפיוטים למועדי השנה ולשבתות המצוינות. תשומת הלב המיוחדת לשבת זו; הנושא שנבחר לכך – שבח מצוות התפילין והצגה פיוטית של הלכות תפילין לפרטיהם – והעובדה שייעדו פיוטים אלה כפיוטי "אהבה" – כל אלה מלמדים על תפיסה הקושרת בין עקרונות הסוג ("אהבה"): אהבת ה' לישראל ובחירתו בהם ואהבת ישראל ונאמנותו המוחלטת לקב"ה לבין מצוות תפילין. פיוט האהבה שכתב רבי יהודה הלוי פותח במחרוזת של שבח לקראת פירוט הלכות תפילין.

ישר חקי בכל מאדך / וקשרתם לאות על ידך

יערב בפיד מצוף ומנפת
הגיון דת חשוקה נכספת
ומצות תפלין וחק טטפת
דרש נא בשפה מור נטפת
היות תמיד על ראשך חפפת / ואחר
תחזקנה ידיך

הפיוט פותח בקריאה לקבל את מצוות ה' כדבר ישר ונכון, להתחזק בהן ולשבחן "בכל מאודך", ומכאן הוא עובר למצוות תפילין. מאחר שבהלכה ובלימוד תורה עסקינו, המחרוזת הראשונה פותחת במתיקותו של לימוד התורה האהובה והנחשקת, תוך רמיזה לתהלים יט:יא, שבו מתוארים דברי התורה כ"מתוקים מדבש ונפת צופים". מכאן המשורר עובר אל לימוד מצוות התפילין דרך השיר, שלשונו צחה ו"נוטפת מור". חתימת המחרוזת וטור הפתיחה הן סיומת מקראיות, החותמות במילה "ידך". הסיומת הראשונה "וקשרתם לאות על ידך" משובצת מתוך הפרשה הראשונה של "קריאת שמע", ושאר הסיומות מביאות שיבוצים מהקשרים רחוקים, ומעלים נימה של שעשוע המחיה את כללי ההלכה. הסיומת המקראית במחרוזת הראשונה משובצת משופטים ז:יא; דברי העידוד של ה' המחזקים את ידיו של גדעון במלחמתו במדיינים, ואילו בשירנו אומר השיבוץ: לאחר הנחת תפילין של ראש תשלים את הנחת תפילין של יד בקשרי האצבעות.

ריה"ל הלך כאן בעקבותיו של רבי יצחק בן גיאת (ריצ"ג) שקדם לו בשני דורות, ורבים מחכמי ישראל היו תלמידיו או ראו עצמם כתלמידיו בזכות כתביו בהלכה. פיוט הלכה מעטו

תיאורים ושבחים רבים של ארץ ישראל כלולים בפרשתנו: "ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר; ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש" (דב' ח:ז-ח). טובתה של הארץ מרובה כל כך, שיש להזהיר את הנהנה מטובתה שלא יבוא לידי גאוה ולתחושת "פחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (שם:ז). תזכורת תמידית לעניין זה תהא לנו העובדה הבסיסית, הנזכרת בהמשך, ועיקרה: "כי הארץ אשר אשר אתה בא שמה לרשתה... למטר השמים תשתה מים... תמיד עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (יא:יב).

עניין זה מובלט היטב בהמשך הפסוקים, בפרשת "והיה אם שמע" (דב' יא:ג), הלוא היא הפרשה השנייה של קריאת שמע. כאן הכתוב מעמיד את התנאי: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם", והתוצאה: "ונתתי מטר ארצכם בעתו" (שם:יד). ואם חלילה לא יתממש התנאי, כי אז העונש הוא "ועצר את השמים ולא יהיה מטר" (שם:יז). בהמשך הדברים עולה המסקנה הברורה: "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם, וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם" (שם:יח). פסוק זה הוא חזרה, בשינוי מסוים, על מצוות תפילין, שנאמרה בפרשיית "שמע" בפרשת "ואתחנן" (דב' ו:ח). בפרשתנו הפסוק פותח בציווי: "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם – וקשרתם..." (יא:יח). הווה אומר, התרגום המעשי ל"ושמתם... על לבבכם" הוא: "וקשרתם", ובכך יש מעין פתרון לשאלה, כיצד ניתן לצוות על מישהו לאהוב, שהוא ציווי על רגש. הנחת התפילין, הקשר והטוטפת הם הביטוי המעשי לאהבה.

דומה שכך הייתה גם תפיסתם של גדולי המשוררים בשירת הקודש הספרדית; ר' יצחק אבן גיאת ור' יהודה הלוי שניהם הקדישו פיוטים לנושא התפילין ופירוט הלכותיהם, ופיוטים אלה נכתבו כפיוטי "אהבה" לשבת "עקב". משוררי ספרד מיעטו להקדיש יצירות

* אפרים חזן הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בר-אילן, וחבר האקדמיה ללשון העברית.
** לנוות ביתי חוה טובה מב"ת לזהב יום נישואינו, דן במנחם אב.

וְהִיא לְאוֹת / עַל יָדְךָ / וּלְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ.

גָּבִיר יִנְאֵץ / בָּרַע וְאָץ / לְרֹדֵף תָּם וְלֹא יִפֹּת
35 וּמִתְאַוָּה / עֲשׂוֹת מַצּוּה / וְחָק נַפְשׁוֹ וְנִכְסָפָת
כָּבֵד נִגְלָה / לְאֵלֶיהָ / זְמַן מִתָּר לְטוֹטְפָת
וְאֵין מוֹרִים / אֲבִירִים / כִּן בְּדַת לֹא מְסַלֶּפֶת
וְעַת תִּכָּר / אוֹת חֲבֵר / בְּסוֹף אֲרֻבַּע יְהִי מוֹפֵת

לְתַפְלִין / כְּאַחֲרִים / וְעַנְדָּם לָךְ כְּמַצְנֶנֶת
40 נִצַּר אוֹתָם / כְּמַצְנוּתָם / בְּלִי חֶסְרוֹן וְתוֹסָפָת
הֵם מְסַעֵד / לָךְ לְעַד / בְּיוֹם צָרָה וּמִדְחָפֶת
וּכְתַבְתָּם / וּקְשָׁרְתָם / וּשְׁנַנְתָּם לְבִנְיָךְ
וְהִיא לְאוֹת / עַל יָדְךָ / וּלְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ.

מצד ייעודו, הפיוט שלפנינו הוא פיוט "אהבה", כלומר פיוט הנאמר לקראת החתימה "הבוחר בעמו ישראל באהבה". הפיוט מתחבר אל הברכה ואל הפסוק הבא בעקבות אמירת "שמע ישראל", היינו אל "וְאֶהְבֶּתְּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ" (דב' ו:ה), ואל הפרשה השנייה שנאמר בה "לְאֶהְבָה אֶת ה' אֱ-לֹהֶיכֶם וּלְעַבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (שם יא:ג). חיבור הפיוט אל הפרשה מתבטא במצוות תפילין, הנזכרת בפרשה השנייה של "קריאת שמע" הכלולה בפרשתנו. הפייטן ציין בתור רפרין, פסוק משמות יג:טז: "וְהִיא לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְטוֹטְפָת בֵּין עֵינֶיךָ". פסוק זה, החותם את פרשת "בא", ועומד בין יציאת מצרים לקריעת ים סוף, מביא אל הפיוט את נופי הגאולה. ואכן, הפיוט פותח בפנייה לעם ישראל בכינוי "יְהוָה פְּעָם" על פי שיה"ש ז:ב, הנדרש בפי חכמים על עולי הרגלים (סוכה מט ע"ב ועוד).

מצד התוכן פיוטנו שייך למסגרת שירת ההלכה, שהיא שירה דידקטית, העורכת דברי הלכה בדרכי השיר. לשירת ההלכה מסורת ארוכת ימים; כאלה הם פיוטי סדר העבודה הקדומים מאוד, וכך הם פיוטי האזהרות לחג השבועות, המונים את תרי"ג מצוות התורה, וכך הם הפיוטים המפרטים הלכות מועד וחג.² פיוטנו מפרט את ההלכות הקשורות למצוות תפילין, "חַק תְּפִלִּין וְדִינֵיהֶם", הן בהכנתם והן בהנחתם. פרטי ההלכות ומקורותיהן רחבים מכדי להציגם במסגרת זו. בכל זאת נציין כי שיטתו של ריצ"ג מתאימה למה שייקרא לימים "שיטת רש"י"; היינו הפרשיות נכתבות על פי סדרן בתורה: "קדש", "והיה כי יביאך", "שמע ישראל", "והיה אם שמע", והנחתן בתפילין של ראש היא מימין לשמאל המסתכל על מניח התפילין, כלומר משמאל לימין המניח.

הפיוט כתוב בתבנית של שיר, מעין אזור המתחיל במחרוזת פתיחה קצרה בת שלושה טורים, והטור השלישי הוא, כאמור, הרפרין שיחזור אחרי כל סטרופה וסטרופה. לאחריה ארבע מחרוזות בנות שבעה טורים בחריזה

² ראו בפירוט, א' חזן וב' בר-תקוה, שירת ההלכה, רמת גן תשנ"א, הדפסה שנייה תשנ"ז.

של רבי יצחק אבן גיאת הוא דבר בעל משמעות, שכן מדובר באחד מענקי ההלכה שדבריו נלמדים ומצוטטים עד ימינו אלה. אף שירת הקודש שלו היא אחת מאבני הפינה של שירת הקודש הספרדית¹, והעובדה שריה"ל הולך בעקבותיו מלמדת הרבה על מרכזיותה, חשיבותה והשפעתה של שירתו.

יְהוָה פְּעָם / פֶּאֶר כָּל עַם / יִרְא שְׂדֵי בְּאוֹנֶיךָ
לְמַצּוֹתָיו / וְחֻקּוֹתָיו / תִּנְה לְבָךְ וְאַזְנֶיךָ
וְהִיא לְאוֹת / עַל יָדְךָ / וּלְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ

צוֹר צָוָה / לְגוֹי אֲנִי / חַק תְּפִלִּין וְדִינֵיהֶם
5 וּמַצּוֹתָם / עֲשִׂיתָם / מִן הַמִּתָּר בְּפִיהֶם
לֹא נִפְחַת / מֵאֲחַת / לִיד וְאַרְבַּע בְּרֵאשִׁיהֶם
מְרַבְּעוֹת / בְּרַצּוּעוֹת / שְׁחוֹרוֹת לְבַר נוֹיָהֶם
וְעִבּוּדוֹן / יְהִי לְשִׁמּוֹן / וְכִשְׁעוֹרָה בְּרַחֲבֵיהֶם
הָיוֹת מְקַבֵּעַ / עַדִּי אֲצַבֵּעַ / צְרָדָה קו אֲרַכִּיהֶם
10 וּמַעֲבֵרַת / מְסַדֶּרֶת / וְתִתּוֹרָא כְּחֻקֵּיהֶם
וּבְמִישׁוֹר / שִׁים וּקְשׁוֹר / שֵׁם שְׂדֵי אֲדוֹנֶיךָ
וְהִיא לְאוֹת / עַל יָדְךָ / וּלְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ.

חֻקּוֹק בְּקֶלֶף / בְּלִי סֶלֶף / אֶת פְּרָשִׁיּוֹתָם
כְּסוּדוֹרִים / עַלִּי סִפְרָם / בְּשִׁלֵּד אֲרַבְּעָתָם
15 וְאֵם חֶלֶף / הֵלֵא סֶלֶף / דְּרַכִּיהֶם וְתוֹרוֹתָם
וְהִלְכָה / אֵין צְרִיכָה / אֲלֵי שְׂרָטוּט כְּתִיבְתָם
כְּתַב וּקְשָׁר / כְּדַת יִשְׂרָאֵל / וְשִׁים תִּגִּין בְּאוֹתוֹתָם
וְשִׁנְיָהֶם / פְּסוּלִין הֵם / בְּעֲשׂוֹת תִּשְׁעָה אוֹתָם
וּכְתַבְתָּם / בְּכַתֵּב תָּם / וְלֹא מְכַתֵּב כְּהִלְכָתָם
20 וְהִגִּידִין / תְּפוּר כְּדִין / וּבְשַׁעַר כְּרִיכָתָם
וּקְדַשׁ לִי / וְהִיא כִּי / שְׁמֵאל הָרֵאשׁ הַנִּחָתָם
וְשִׁמָּה שָׁמַע / וְאֵם תִּשְׁמַע / בְּרֵאשׁ לְפֶאת יְמִינֶךָ
וְהִיא לְאוֹת / עַל יָדְךָ / וּלְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ.

קֶפֶץ רֵאשִׁית / וּמוֹל לֵב שִׁית / תְּפִלַּת יָד מְקַשֶּׁרֶת
25 וְשׁוֹב וְהִכֵּן / לְאַחַר כֵּן / תְּפִלַּת רֵאשׁ בְּקִבּוּרָת
וְעַת תַּחֲפֵץ / שְׁתַּחֲלֵץ / תְּהִי שֵׁל יָד מְאַחֶרֶת
וְשִׁתִּיחֵן / זו לְזו אֵין / מְעַכְבֶּת וּמוֹחֶרֶת
וְחֻקּוֹתָם / בְּבִרְכוּתָם / שִׁתִּים הֵם בְּמַחְבֶּרֶת
לְהִנִּיחַ / לִיד שִׁיחַ / וּבְמַצּוֹת אַחֶרֶת
30 וּבִינְיָתִים / לְשִׁתִּים / שִׁיחַתְךָ מְאַסְרֶת
וּבְאַמוּנָה / בְּכָל נְתִינָה / בְּרַכְתְּךָ מְחַזֶּרֶת
בְּכָל יוֹם אוֹיץ / לְנַתְנָם חוּץ / מִמוֹעֲדֵי זְמַנֶּיךָ

¹ על רבי יצחק גיאת ושירתו, ראו: מ"ח שמלצר, יצירתו הפיוטית של ר' יצחק גיאת, עבודת דוקטור בבית המדרש לרבנים בניו יורק, אייר תשכ"ה; ש' כץ, ר' יצחק גיאת, ירושלים תשנ"ב; א"י בלוס, פיוטי האופן, האהבה והמאורה במורשתו של רבי יצחק גיאת, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ג. מהדורת השיר שלפנינו הוא על פי עבודה זו, עמ' 329-334.

משתנה ממחרזת למחרוזת, וטור שמיני בחריזת מחרוזת הפתיחה, ובעקבותיו בא טור הרפרין. טורי השיר מחולקים לשלוש צלעיות; שתיים קצרות בנות שלוש הברות החורזות ביניהן בחריזה פנימית, וצלע שלישית כפולה בת שש הברות בדרך כלל. שוואים וחטפים אינם נספרים. תבנית זו יוצרת מקצב מיוחד ומהיר המעורר את הקורא, וחורת את השיר בזיכרון. ראוי לשים לב אל האקרוסטיכון: השם "יצחק" חתום בראשי המחרוזות הראשונות, והשם "גיא" משתלב בטור הראשון של המחרוזת האחרונה: "גְּבִיר יִנְאֵץ / בְּרַע וְאֵץ / לְרֹדֵף תָּם וְלֹא יִפֹּת".

לשון השיר, כמו שירי הלכה ספרדיים אחרים, בנויה על שילוב בין לשון המקרא, שהיא הלשון הקבועה בשירת ספרד, לבין לשון חכמים, שהיא הלשון המיוחדת לענייני הלכה ולמונחים ההלכתיים. כך המילים והצירופים: "תפילין", "מן המותר בפיהם", "מעבורת", "תיתורא" ועוד. בכל זאת, לשון המקרא היא הדומיננטית בשיר והיא מאמצת אל חיקה את המינוח ההלכתי. בתוך כך אנו זוכים לחידוש לשון יפה בשורה "הם מְסַעֵד / לָךְ לְעֵד / בְּיוֹם צָרָה וּמִדְחָפֶת". המילה "מדחפת" היא חידוש לשון של ריצ"ג, ומשמעה: בהלה רבה שבה האדם נדחף ורץ ממקום למקום ללא מנוחה. כלומר, התפילין הם סעד ועזר ומגן לעת צר, למי ששומר עליהם ומקיים מצוותם.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף